

Hans Nielsen Hauge og Ægidius

Et manglende kapitel i A. Aarflots bog om Hauges
Kristendomsforståelse

Af H. Hejselbjerg Paulsen

I forordet til sin bog om Hans Nielsen Hauges kristendomsforståelse (Tro og Lydighed, Oslo 1969) nævner dr. Aarflot, at »skønt der allerede finnes et utall av bøker om Hauge«, udtalte professor Andr. Seierstad i sin tid, at der endnu ikke var »foretatt noen omfattende analyse av Hauges christendomsforståelse i dens historiske sammenheng.« Disse ord virkede både overraskende og udfordrende, så Aarflot besluttede sig til at løse denne opgave. Hans bog om emnet udkom i 1969 som disputats, og enhver, som interesserer sig for denne store skikkelse i Norges nyere historie, læser vel bogen og spørger sig selv efter læsningen, om det nu også er lykkedes forfatteren at give denne omfattende analyse.

Jeg skal ikke gøre mig klog på at give et sådant svar, men gør kun opmærksom på, at på ét punkt er resultatet i hvert fald ikke tilfredsstillende, der mangler et helt kapitel. Når opgaven er at foretage en omfattende analyse af Hauges kristendomsforståelse i historisk sammenhæng må det anses for at være af stor betydning, at også den salmesang, som spillede så stor en rolle for Hauge i hans ungdom og også senere, inddrages i denne redegørelse. Det er ikke sket.

I 1936 holdt professor Hal Koch en forelæsning – i anledning af konkurrencen til professoratet i dansk kirkehistorie ved Københavns universitet – over emnet Hauges religiøse udvikling [1], og heri understregede han, at Hauge har nået sit teologiske standpunkt uden i nævneværdig grad at være påvirket udefra. Det er hjemmet og sognet, som danner baggrunden for hans udvikling. Opgaven er derfor at udlede de historiske forudsætninger og at påvise de forskellige indflydelser, som her gør sig gældende.

Disse ord vil lektor Aarflot sikkert godkende, da han udtaler sig i lignende vendinger og også henviser til den svenske teolog G. Höck,

[1] Dansk teologisk Tidsskrift, 1959.

som gør gældende, at et teologisk syn bør analyseres med henblik på den tradition, det hører hjemme i, og til den tendens, det repræsenterer.

Skal dette overføres på Hauge, da må det siges, at han har rod i den opbyggelsesfromhed, som fandtes på landet – og i hans hjem – i barndomsårene. Han bygger altid, eller dog først og fremmest, på børnelærdommen, Luthers katekisme (i Pontoppidans udlægning), andagtsbøger (Luther, Arnd og »Møller« d. v. s. H. Müller i Rostock) og hjemmets salmebøger (d. v. s. Kingos og senere Guldbergs). Til denne baggrund hører selvfølgelig også kirken og sognet. Forkyndelsen i sognekirke (den herrnhutisk påvirkede B. Seeberg) har både draget, men senere også frastødt ham. Det er påvirkningsfaktorerne, som først og fremmest har virket bestemmende for hans kristendomsforståelse. Pontoppidans forklaring Sandhed til Gudfrygtighed var enhedskatekismen i hele dobbeltmonarkiet, fra Alta til Altona. I sine teologiske formuleringer er Hauge ofte direkte afhængig af den, og den fik da også siden en næsten kanonisk anseelse hos Haugianerne. Det er ligeledes tydeligt, at han har læst og lært af Luthers kirkepostil, som blev brugt i hjemmet.

Men også salmesangen har spillet en rolle for Hauge, ikke mindst i de unge år og tydeligst ved de afgørende lejligheder i hans liv. Det betones særlig af Sverre Norborg: For Hauge havde det altid vært naturligt å synge salmer. Det gjorde han i de angstfylte netter i Frederikstad, og det gjorde han da han hadde sitt livs aprilopplevelse. Han sang for sine medfanger i Frederikstad-arresten og lot fra første stund av salmesangen være et fast ledd i de haugianske samlinger, som bestod av salmesang, bøn, postillæsning og formaningstale. Sangen tjente de troendes gjensidige oppbyggelse og var også et virksomt misjonsmiddelet [2].

Hauge opfordrer derfor også sine venner til at efterleve apostelordet kol. 3,16 [3], thi salmesangen tjener til »opbyggelse og opmuntring«.

Han taler ud fra egen erfaring, thi under sine mange vandringer fandt han kraft og trøst i de gamle salmer og i fortalen til den nye udgave af salmebogen (1819) opfordrer han sine venner til det samme. »Det vil lette Eder Verdens mangehaande Besværligheder og stemme Eders Sind til himmelske Betragtninger. Trykkes vort Sind af jordiske

[2] Sverre Norborg, Hans Nielsen Hauge (1967) p. 157.

[3] Forerindring. Hans Nielsen Hauges Skrifter, samlet Utgave ved Hans N. H. Ording (Oslo 1954), IV 20. Udgaven citeres i det følgende ved Skr.

Sysler, eller forfølger Mennesker os med onde Ord og Gjæringer«, da har han det råd, at man skal gribe til sang [4]. Også for vækkelsen har sangen stor betydning, »thi den har Indflydelse paa de kjødelige Mennesker, som formedelst den Melodie eller Klang den kan opvække dem og sætte Rørelse i deres Hjerter, give dem Lyst til Samkvem med Eder, saa de siden kommer til at give Agt paa Ordet, der tales« [5].

Som Paulus og Silas sang salmer i deres Fængsel i Filippi, så stokmesteren forundredes, sang også Hauge salmer i sit fængsel i Frederikstad »og Soldaterne hørte paa med Bevægelse«. Det samme gentog sig i Trondhjem, hvor man – for at bringe Hauge på andre tanker – sendte en spillemand og nogle lystige folk til ham, for at han kunne tage del i dansen. »Jeg bad Spillemanden spille mig den Melodie, efter som jeg selv begyndte nemlig den Psalme Nu bør ej Synden mere med Magt og Herredom udi vort Kjød regiere, men daglig kastes om. Følgen var, at nogle græd, »og ønskede de var var som mig« [6].«

Hauge kendte salmernes magt og myndighed, og det er derfor selvfølgelig, at han udgav sin egen salmebog *De sande Christnes udvalgte Psalmebog*, hvor hver salme var i overensstemmelse med hans eget kristendomssyn [7]. Da Hauge var i konfirmationsalderen – eller før endnu – oplevede han et salmebogsskifte, idet Kingos salmebog også i hans hjemsgn blev udskiftet med Guldbergs. Denne begivenhed blev til en oplevelse for den levende, grublende og læsende dreng. Han havde været i livsfare og havde bogstaveligt oplevet »dødens mørke rædsel«, også sjæleangst og hærskarer af selvbebrejdelser. Nu i livets mest modtagelige alder, som ofte kan være grundlæggende for et menneskes karakter, har de nye salmer, han fandt, indvirket stærkt på ham, der levede i en stadig strid mellem gudfrygtige forsætter og dragen mod verden og dens lyst. Med forkærlighed indprentede han nogle af de nye salmer i sin hukommelse, og de har utvivlsomt været med til at forme hans kristendomsforståelse.

Herom fortæller han i sit skrift *Om Religiøse Følelser og deres Værdi*, først om »en hendelse« på den tid, da han voksede til i alder, men også blev verden mere lig«. Midt i sin stadige kamp mellem ånd

[4] Skr. IV. 14. Innledning ved Helge Fæhn.

[5] Skr. III. 554, IV. 14.

[6] Skr. VI. 24.

[7] Mange av de rettelser og endringer han foretok i de gamle salmer, gir uttrykk for dogmatisk refleksjon. Skr. IV. 15 (Helge Fæhn). Sml. Hauges egne ord i sin *Forerindring*: Her findes adskillige Ord eller Udtaler i Poetien, som ikke udtrykker Christi Aand eller anstaaer Christen. Skr. IV. 22.

[8] Skr. VI. 124.

og kød, gode forsætter og bitre nederlag, fandt han i sin faders hus en gammel almanak med nogle morgen- og aftensange. »Især faldt disse ord mig på hjerte:

Eia! kunde jeg dog stræbe
 Efter Dyd og gjøre godt,
 Mine Synderlyster dræbe
 Og dig holde for mit Slot,
 For min Klippe, for mit Skjold,
 Ingen List og ingen Vold
 Torde jeg da ved at frygte,
 Som saa mange undertrykte« [9].

Man skal lægge mærke til den slags udtalelser hos Hauge, thi de fortæller om, hvordan et følsomt barnesind i en naturbegavelse som Hauges, modtager indtryk, som bundfælder sig i hjertet. Og fra det udgår livet, siger den hellige skrift. I disse i og for sig ubetydelige strofer finder man de første ansatser til hans syn på evangeliet og til den forkyndelse, han senere følte sig kaldet til at frembære for sit folk og sin tid. Hauge nævner i denne forbindelse desuden fire salmer, som han lærte, fordi han satte særlig pris på dem:

»Ak vidste du, som går i syndens lænker,
 hvor hårdt det er det Satans slaveri
 (Brorson, Guldbergs sb. nr. 301)

O hiertekiere Gud, som nådig mig har givet
 (ukendt forfatter, Guldberg nr. 113)

Særlig det 4. vers:

Mit Hierte du og med Din Kierlighed stadfæste
 At elske dig for alt Og som mig selv min Næste.
 Giv mig Taalmodighed, Naar Korset bryder ind,
 Naar jeg i Lykken staar, Da giv et ydmygt Sind.

De fire regler: at elske Gud og næsten, ydmyg i medgang, taalmodig i modgang, fandt jeg megen lærdom i. Item den sang:

Jesu, verdens frelsermand. (Ægidius, Guldberg nr. 179)
 Især det 8. vers om ydmyghed:

Jesu, ydmyg for hver Mand
 Og for Gud vor Herre,

[9] Skr. ib. 3.

Lad dog dit Exempel sand
Ydmyghed mig lære.
Vogt mig for Hovmodighed,
Lad mit Sind sig bøje,
Indtil, som jeg tror og veed,
Du vil mig ophøje.

Samt salmen: Jesu din søde Forening at smage / Længes og trænges mit Hjerte og Sind. Under mit arbejde fandt jeg mit hjerte meget oplevet ved at synge paa disse salmer.« Såvidt Hauge.

De nævnte salmer, som levede i hans sjæl – og mange andre i hukkommelsen – kan have været medvirkende til, at han oplevede den afgørende gennembrudstid hin dag i april 1796, mens han ved markarbejdet sang salmen Jesu din søde forening at smage. Oplevelsen var ikke kun en sjælelig salighedsfølelse, men den skænkede ham også evnen til både at ville og at virke.

Den norske kirkehistoriker Ivar Welle har sikkert ret i sin formodning, når han antager, at oplevelsen mest ligner »hin ubekjendte manns, som har digtet salmen Jesu din søde forening å smake. Hvis man læser gjennom alle salmens bønner, vil man finne at de nøyagtig krever det, som Hauge sier han fikk« [10].

Det er værd at bemærke, at de salmer, Hauge nævner, og som har betydet meget for ham i hans ungdom og derfor har været med til at præge hans kristendomsforståelse, er af sønderjysk herkomst og stammer fra årene 1717 til 1740'erne, da landsdelen oplevede en enestående sangens tid, der også forplantede sig til enkelte dele af kongeriget, men ellers først senere blev optaget i den danske kirkes salmebøger. Der er dog en undtagelse, en del af dem findes også i Guldbergs salmebog, som dog kun fik en kort levetid i selve Danmark og heller ikke blev indført overalt, men i Norge holdt den sig derimod længe. Man bør med tak mindes kong Christian VI, den så ofte ringeagtede og forsmædede konge. Takket være Jens Møller og A. D. Jørgensen ser vi ham nu i et andet lys, en fredens mand, ydmyg og stilfærdig og med sans for sit folks åndelige og timelige vel.

Kongen opfordrede Erik Pontoppidan til at udarbejde en katekismeforklaring (Sandhed til Gudfrygtighed) og samtidig at give forslag til en ny salmebog, som både skulle indeholde hele Kingos og tillige et tillæg af »visse tydske Psalmers Oversættelse«. Pontoppidans salmebog

[10] Norges Kirkehistorie, p. 156.

(1740) har haft uvurderlig betydning for Nordslesvig, hvor den var kirkesalmebog helt til op imod 1900, men indirekte også for Norge, thi skønt den ikke blev indført i kirkerne, blev en del af de nye salmer – via Guldbergs salmebog – også kendt og elsket her og indsunget i mange hjerter. Bl. a. kan Hauge nævnes som eksempel.

Man har sagt om Guldbergs salmebog, at den bestod af tre dele: Kingos og Pontoppidans salmebøger og desuden nye salmer, først og fremmest Birgitte Bøyes [11]. Da den kom drengen Hans Nielsen i hænde, åbnede sig for ham en helt ny verden, han læste og lærte og sang og under denne treklang formedes i hans sind den kristendomsforståelse, som bar hans forkyndelse, og som han blev tro indtil enden.

Skønt Guldbergs salmebog var en broget blanding af næsten alt muligt lige fra Kingos objektive og usentimentale forkyndelse til madam Bøyes højstemte, men tomme patos, var det udelukkende de andre salmer (hidrørende fra Pontoppidan), som Hauge blev mest optaget af, og blandt disse valgte han salmerne, som han siden optog i sin egen salmebog (De sande Christnes udvalgte Psalmebog). Man må formode, at han først har læst dem i hjemmets nye salmebog, men senere må han også have fået Pontoppidans salmebog og Troens rare Klenodie i hænde. Så godt som alle hans salmer stammer fra disse kilder, d. v. s. fra det sønderjyske indslag i dansk salmesang, som nu når helt op i det høje nord. Det er dette stof, som mere end meget andet af det han har læst, har været med til at forme hans reflekterede kristendomsforståelse og samtidig bliver et udtryk for den, thi salmerne er udvalgt for at tolke hans tanker og for at understrege det talte ord i de forsamlinger, han holdt.

Hauge var ingen original tænkter, noget nyt har han ikke sagt, en stor skribent var han heller ikke, snarere en katalysator. Men hvilken virkning har hans jævne lægmandsforkyndelse ikke haft. Thi tidens fylde var inde, og så behøves der ikke store genier, men blot en personlighed, grebet af evangeliet.

En åndelig bevægelse, som går i dybden, kræver og udløser altid en ny sang [12]. Reformationstiden, orthodoxien, pietismen og Grundtvigianismen er eksempler på det herhjemme. Hauge var ikke salmedigter, og dog er salmesamlingen hans. Thi han tog frem af sit hjertes gemmer gammelt og nyt, ændrede her og der nogle ord og sætninger

[11] Sverre Norborg, a.s. p. 156.

[12] H. Fæhn, Skr. IV, i forordet til De sande Christnes udvalgte Psalmebog (Hauges salmebog).

»i sit billede«, og så er det Hauges salmebog, et spejlbillede af hans eget syn og forkyndelse.

Med rette siger professor Ording i sit forord til Hauges salmebog [13], at skønt bogen ikke indeholder mange salmer af ham, »er den dog så karakteristisk for ham, at den må tas i sin helhet« som et naturligt led i hans skriftrække. Også i den forkyndes det, som for Hauge er den »uforanderlige hovedsag«, og som han udformede med ordene: »Den levende tro på Christum, som virkes ved den nye fødsel og det derpå følgende gudelige sindelag, den sande fornægtelse, en christelig vandel og en udstrakt kærlighed til næsten med lyst til at arbejde for hans evige og timelige gavn. Deri er jeg ufravigelig.« Det er allerede nævnt, at i det vers af Bregendahl, som Hauge fandt som ung i en almanak, skimtes konturerne af et ståsted og en bekendelse, i salmebogen træder begge dele klart frem.

For Hauge var indholdet af salmerne det afgørende, han udvalgte dem derfor efter et subjektivt skøn blandt dem, »som jeg syntes bedst om«. De rettelser, han foretog, er et udtryk for hans refleksion, d. v. s. for hans kristendomsforståelse. Her møder man en fromhedstradition, som har rod i reformorthodoxien og som endnu levede i det jævne folk, genoplivet og videreført – men ikke afsپoret – i Brorsons salmer, derfor bliver to sæt salmer, Ægidius' og Brorsons medbestemmende for hans kristendomsforståelse og får hovedpladsen i hans salmebog.

Om selve bogen og dens tilblivelse siger Hauge kun de få ord, at da han i 1799 var i Trondhjem på en rejse og dér skrev Den christelige Lære, »samlede jeg tillige sådanne af de salmer, jeg syntes bedst om af flere gamle forfatters skrifter og tilføjede nogle nye, skrevet i denne tid, hvilke jeg lod trykke under titel af Udvalgt Psalmebog« [14].

En sådan samling udgives ikke i hast eller på rejse og samles heller ikke blot ved at blade i nogle salmebøger. Hauge må længe før have udvalgt hver enkelt salme blandt dem, som havde talt til ham, og hvis tale han ønskede at lade lyde i forsamlingerne. Han har kun kendt selve salmerne, for ham er det underordnet, hvem forfatteren til hver

[13] Ording, Skr. IV. Forord.

[14] Skr. VI. 16. De ord må ikke tages bogstaveligt, skønt Helge Fæhn opfatter dem sådan (i Innledning, Skr. IV. 10). Det er sannsynlig at Hauge i første udgave av salmeboken stort sett fulgte sine kilder: for dette taler en passus i forordet, hvor det heter: »Vi haver . . . formedelst Tid, Kræfter og Uroe ikke faaet rettet den i Ord og Grund, som vi ønskede.« Men de mange, til dels meget væsentlige rettelser, taler for en længere forberedelsestid. Denne revision af salmerne kan ikke være udført på en rejse. Men det er netop Hauges udvalg af salmerne og hans rettelser i dem, der gør hans sb. til en så vigtig kilde for Hauge-forskningen, da man her i glimt ser hans kristendomsforståelse i de unge år.

enkelt salme er, dog er der selvfølgelig den undtagelse, at han nævner Troens rare Klenodie, tilmed i bogens titel; dermed sætter han Brorsons salmer øverst.

Hauges »salmeboksarbejen er et interessant stykke norsk kirkehistorie« (Sverre Norborg). Den skulle tjene konventiklerne til opbyggelse og »ved å gi vekkelsens folk del i Brorsons udødelige salmeskatt, gjorde Hauge en kirkehistorisk innsats i Norges åndsliv. Det lød ny sang gjennom Norges daler og bygder« [15].

Går vi nogle skridt videre, opdager vi, at den nye sang i Norges dale og bygder var ny i Nordslesvig i begyndelsen af århundredet. Det er nøjagtig de samme salmer, som nu – takket være Hauge – skaber sangglæde i Norge.

Da Enewald Ewald [16] fra Højst i Tønder amt vendte hjem fra Halle – 22 år gammel – kom han for at blive pietismens forsanger på dansk. Han medbragte de to Freytingshausen-salmebøger *Geistreiches Gesang-Buch* (1704) og *Neues Gesang-Buch* (1714) og kastede sig snart ud i en hektisk virksomhed som prædikant, katekisor og salmeoversætter. Årene 1718–28 var sikkert hans lykkeligste tid, men snart blev man i København opmærksom på ham og kaldte ham til Vajsenhuset. Men da havde han sat en bevægelse i gang i sin hjemstavn, ikke mindst som forsanger, som ikke lod sig standse. Det er denne nye sang, som tiltaler Hauge.

Da de stedlige myndigheder ikke syntes om Ewalds optræden, forkyndelse og rejsevirksomhed og derfor forment ham adgang til prædikestolene, lukkede han sig inde på sit kammer og satte sig til at oversætte de freytingshausenske salmer. 123 af disse oversættelser udkom i Flensborg 1722, og skønt intet eksemplar af denne sangbog er bevaret, ved vi alligevel ganske god besked om, hvad den har indeholdt [17]. Enewald Ewald var ikke digter – lige så lidt som Hauge var det – men en glødende forkynder, og af hans mange oversættelser er ikke én nået ind i en salmebog. Det skyldes vel også, at hans unge ven, Hans Adolph Brorson – måske på Ewalds opfordring? – bearbejdede hans tekster og selv prøvede sine kræfter som oversætter og digter. Brorson vokser med opgaven og modnes med årene, derfor er der to helt forskellige lag salmer i Troens rare Klenodie. Men der har også levet en tredje salmeoversætter i Nordslesvig i de år, som må have haft en tilknytning til Ewald og bevægelsen, også han nåede langt over jævnmålet som over-

[15] anf.sk. p. 158.

[16] H. Hejselbjerg Paulsen, *Sønderjydske Psalmesang* (1962) p. 175 ff citeres i det følgende ved S.S.

[17] S.S. 218 ff.

sætter, men må – senere? – have fundet sit åndelige hjem i de separatistiske kredse. Han går f. eks. ikke af vejen for at kalde den officielle kirke for Babel [18]. Jeg har i sin tid fremsat den formodning, at han hedder Jes Jørgen Jessen [19] (død som organist og meget andet i Ærøskøbing).

Det er – også for Hauge-forskningen – værd at bemærke, at der er tre sæt sønderjyske salmer Hauge optager i sin salmesamling, og kun dem. Hauge kan ikke have haft noget kendskab til deres forhistorie eller til den åndelige situation i disse salmers hjemstavn, men han kender dem på røsten, han synes om dem. Nu er situationen næsten den samme i Norge.

De første oplag af Hauges salmebog blev revet bort, nye oplag måtte trykkes i København, og allerede i 1801 kan Hauge meddele, at der var solgt 10.000 eksemplarer [20]. »Det lød ny sang gennem Norges daler og bygder«. – Hauge-forskningen har med rette fremhævet, at hans salmebog har øvet en videre og dybere indflydelse i norsk kirkeliv end noget andet skrift, han sendte i trykken (A. C. Bang).

Der er tre forskellige åndelige strømninger, ofte selvmodsigende, som har aflejret sig i de salmer, Hauge har valgt. De er ikke alle lutherske, heller ikke pietistiske i den egentlige betydning, der findes også salmer, skrevet under påvirkning af Arnold.

Der er salmer med et meget pessimistisk syn på mennesket og dets muligheder, men samtidig andre, som giver udtryk for en helt modsat opfattelse, som om det evangelisk-lutherske ikke mere var relevant. Syndefaldet med alle dets konsekvenser er her gledet ud af synskredsen. De er ulutherske, idet mennesket her gør sig selv til Gud. Her trænger en ideologi ind, som udgiver sig for at være en levende kristen tro. Det er strømninger, som var fremme i 1700-tallet (den radikale pietisme), og som i deres konsekvens senere fører over i rationalismen.

Luther (og orthodoxien) så tilbage på evangeliet. Han så det som sin opgave at lade det lyse med al dets klarhed og lade det lyde fuldtone, udtrykt f. eks. i hans ord fra kommentaren til Galaterbrevet (1531–35), hvor det hedder i tilknytning til Gal. 4, 6: Det siger os, at vor teologi er sand, den fjerner os fra os selv og stiller os uden for os selv, så vi ikke sætter vor tillid til vore egne kræfter, vor egen sam-

[18] Hauges sb. nr. 29, v. 11 »følg ei det onde mer«. i stedet for »bliv ey i Babel meer«.

[19] S.S. 377 ff. P. E. Rynning, Norsk Salmeleksikon (1967) p. 347.

[20] S. Norborg, a.s. p. 158.

vittighed og erfaring, vor person eller vore gerninger, men kun til det, som er uden for os selv, nemlig Guds løfter og Guds sandhed, som ikke kan svigte [21].

Dette kristendomssyn er også repræsenteret i Hauges salmebog, fordi han selv havde sin rod i det. Han genfinder det i en del af de nye salmer hos Pontoppidan, i analysen nedenfor betegnes de – hovedsagelig – ved Æ (= Ægidius), og så er der de mange Brorson-salmer, markeret ved Kl. (= Klenodiet) med henvisning til Brorsons samlede Skrifter [22].

Men der er også en tredje gruppe, her markeret ved et ?, fordi man ikke ved – i hvert fald ikke med bestemthed – hvem oversætteren er. De samme salmer bærer ofte ideologiske træk. Den slags er jo altid »moderne«, d. v. s. tidsbestemte, modsat de tidløse. I disse er alt først og fremmest grundet på noget subjektivt, idet hver forestilling om Gud, alle oplevelser og længsler, alene har sin grund i det subjektive. Med rette siger P. E. Rynning, som har skrevet om Pontoppidans salmebog, om dem, at »Wadskjærs fordanskninger gled her ud i sværmeri [23]«. (Wadskær har nu ikke noget med disse salmer at bestille [24]). Her kommer, trods mangt et ak og ve, et meget optimistisk syn på mennesket og dets muligheder til orde, og disse muligheder er ikke små:

Et mønster vær du mig,
Ach, dan mig efter dig,
Min Jehova! o, Jesu kier,
Gjør du mig dog her
Og hellig, som du er. (Hauge 22, 1).

For at nå helt ind i emnet er det nødvendigt at foretage en analyse af Hauges salmebog. Det er hidtil ikke sket, selv om Ording nok har en oversigt over to grupper, Brorsons og salmerne hos Pontoppidan [25]. Men dels er det ingen analyse, dels indeholder oversigten en del fejl, som bør rettes.

De sande Christnes
udvalgte Psalmebog,

uddraget af Troens rare Klenodie og flere, samt tilføiet nogle

[21] Kommentar til Galaterbrevet.

[22] Udgivet af L. J. Koch (1951–56) I–III.

[23] Norsk teologisk Tidsskrift, 1940, 123.

[24] S.S. p. 355 f.

[25] Skr. IV. Merknader, p. 314.

nye af Kirkens nuværende Arbeidere, som haver Lyst og Gaver til at lege for Herren i deres Hierter.

Samlet og til Trykken befordret af dem, der ønsker andre som sig selv, at prøve Alleting og beholde det Gode.

Trondhiem, 1799.

	Guldbergs Psb.	Pontoppidan
	nr.	nr.
1. Kl. nr. 260	—	—
2. Kl. nr. 8	77	21
3. Kl. nr. 10	—	23
4. Kl. nr. 19	296	28
5. O, kiere Jesu, hvad har du — Æ nr. 76	86	72
6. Kl. nr. 86	—	—
7. O Jesu, du min brudgom sød — Æ nr. 246	—	211
8. Kl. nr. 144	—	—
9. Kl. nr. 147	—	—
10. Kl. nr. 48	—	111
11. Kl. nr. 47	—	—
12. Naar Guds aand tager hiertet ind — ?	—	134
13. O! Gud giv aand og naade — Æ nr. 103	—	135
14. O! Hellig Aand med naadens haand — Æ nr. 102	245	136
15. Kom, o! kom, du aand som giver — ?	305	137
16. Kl. nr. 59	—	—
17. Kl. nr. 61	—	—
18. Kl. nr. 64	—	—
19. Kl. nr. 66	—	—
20. Kl. nr. 69	—	—
21. Kommer hid, af Jesum lærer — Æ nr. 116	351	311
22. Helligste Jesu, du reenheds kilde [26] — ? (Andreas Hojer)	207	394

[26] Ikke Brorsons oversættelse (H. Fæhn).

	Guldbergs Psb.	Pontoppidan
	nr.	nr.
23. Kl. nr. 75	—	—
24. Kl. nr. 80	316	175
25. Kl. nr. 84	162	178
26. Herre Gud, du som ransager mig — ?	345	180
27. Kl. nr. 100	127	190
28. Herre Jesu Christ, dig til os vend — Æ nr. 361	4	191
29. Staae, Ephraim! betænk dog dig — ?	—	192
30. Søde Jesu, vi er her — Æ nr. 362	3	193
31. Nu Gud være lovet som — Æ nr. 363	—	194
32. Det koster megen kamp og strid [27] — ? (Andreas Hojer?)	—	229
33. Du siger saa: jeg er en Christen — Æ nr. 275	42	232
34. Man kan i denne verden her — Æ nr. 276	17	233
35. Verdens lyst forgjæves er — Æ nr. 272	—	234
36. Kl. nr. 87	—	239
37. Kl. nr. 89	287	241
38. Herre Jesu Christ, from mild og god — Æ nr. 217	219	269
39. Kl. nr. 108	141	275
40. Kl. nr. 111 [28]	263	276
41. Kl. nr. 112	301	298
42. Kl. nr. 106	336	35
43. Kl. nr. 107	—	—
44. Kl. nr. 164	291	250
45. Kl. nr. 129	—	—
46. Kl. nr. 122	—	301
47. Kl. nr. 137	—	—
48. Kl. nr. 150	—	310

[27] Do.

[28] Ordning har opført salmen under Pontoppidan.

	Guldbergs Psb.	Pontoppidan
	nr.	nr.
49. Hielp mig, min Gud at efter dig – ?	388	312
50. O! hierte kiere Gud, som – ?	113	313
51. Vel den mand, som ikke vandrer – ?	90	315
52. O! Gud, min skaber, Herre kier – Æ nr. 257	–	316
53. Troen, haabet, kierlighed – Æ nr. 262	340	317
54. Kl. nr. 189	–	320
55. Kl. nr. 191	–	322
56. Kom, stærke frelser, snart [29] – ?	358	324
57. Bryd, Jesu, bryd det aag – ?	307	325
58. Opløs du dog, min Gud – ?	348	327
59. Kl. nr. 213	–	334
60. Kl. nr. 215	–	336
61. Kjæmp alvorlig, nu Guds naade – ?	–	350
62. Kl. nr. 164	295	354
63. Kl. nr. 168 [30]	317	355
64. Kl. nr. 167	267	356
65. Hvad gaar mig verden an – ?	67	357
66. Forfængeligt er alt, hvad verden [31] – ? (Andreas Hojer)	–	361
67. Min Jesus ene er mit nøje – ? (Andreas Hojer)	367	362
68. Kl. nr. 166	–	–
69. Kl. nr. 221	–	–
70. Kl. nr. 222	–	–
71. Kl. nr. 169	–	392

[29] Hos Fæhn opføres salmen hverken under Brorson eller Pont., den står hos Pont. men begynder: Kom, Zions løve.

[30] Oversat allerede 1719 af Enewald Ewald, omstøbt af Brorson. Det er den første Freylinghausen-salme, som er oversat til dansk.

[31] Jfr. S.S. p. 265 ff.

	Guldbergs Psb. Pontoppidan	
	nr.	nr.
72. Jesus, verdens frelsermand		
– Æ nr. 263	179	393
73. Kl. nr. 245	–	–
74. Kl. nr. 238		
75. Jesu, din søde forening	–	–
at smage [32] – ?	335	377
76. Mit hierte, hvor vanker du – ?	–	378
77. I Jesus søger jeg min fred – ?	197	380
78. Kl. nr. 187	118	386
79. Kl. nr. 188	–	387
80. Kl. nr. 186	266	388
81. Kl. nr. 181	112	415
82. Kl. nr. 173	119	419
83. Jeg er med dig min Gud		
fornøjet – Æ nr. 307	148	423
84. Kl. nr. 156	355	439
85. Herre, jeg hiertelig ønsker – ?	126	454
86. Skulde jeg min Gud ej prise – ?	265	458
87. Kom, menneske, betragte mig		
– Æ nr. 384	331	484
88. Hvo veed, hvor nær		
– Rostgaard	328	485
89. Hvor salig er dog her		
– Æ nr. 387	56	490
90. Tænk, menneske, paa enden vel		
– Æ 385	303	491
91. Luk øine op, o! verdens barn – ?	138	502
92. Op! Zions vægter, sover ei – ?	129	509
93. Kierligste Jesu, hvad maa jeg		
vel – Selmer	–	–
94. Kl. nr. 270	–	–
95. Kl. nr. 280 – Nikolaj Brorson	–	–
96. Kl. nr. 281 – Nikolaj Brorson		
97. O! Jesu, kiere Frelser	–	–
– Johs. Brunsmand	–	–
98. Ach, hvad skal jeg i de stæder	–	–
99. Gak ud min sjæl og fryde dig	–	–

[32] Kan ikke være oversat af P. J. Hygum. S.S. 377 ff.

	Guldbergs Psb.	Pontoppidan
	nr.	nr.
100. Gud skee lov for nattens ende	—	—
101. Bort er den dag, o! at min sag		
— Æ nr. 29	—	534

Af disse 101 salmer (resten 102–11 er skrevet af Hauge og flere af hans venner) er 50 Brorson-salmer, af dem findes 19 i Klenodiet, de øvrige både i klenodiet og hos Pontoppidan (og delvis hos Guldberg), 20 er Ægidius-salmer (alle i Pontoppidans sb. delvis også i Guldbergs), 18 er betegnet ved – ? – alle er taget fra Pontoppidans sb. (delvis også i Guldbergs), 4 er oversat eller skrevet af Andreas Hojer, født i Mellemlesvig, siden i høje embedsstillinger i København (nrr. 22, 32, 66, 67), Nikolaj Brorson 2 (95 og 96), endvidere Fr. Rostgaard (nr. 88), Selmer (nr. 95, Bergen 1754), Johs. Brunsmann (nr. 97, 1687), Heinrich Müller (nr. 98, dansk 1667), Paul Gerhard (nr. 99, dansk 1653), Bregendal (nr. 100). De er så godt som alle et spejlbillede af den åndelige situation i Nordslesvig i første trediedel af århundredet. Der er klang af vældige hammerslag, men også

»frydens tone klinger
i nådens blide egn.«

De samme hammerslag kom nu til at lyde mellem de norske fjælde, men de blev ikke til nådens blide egn.

Det er påfaldende, at Paul Gerhard, hvis hovedtema er retfærdiggørelsen af tro alene, ikke er repræsenteret (bortset fra hans lyriske sommersalme). Adskillige af hans kærnesalmer var dog ellers oversat af Brorson og findes også hos Pontoppidan. Man savner den mægtige hovedsalme *Er Gud for mig så træde*, og den monumentale *Befal du dine veje* (oversat af Ægidius, senere af Stenersen), ligeledes mangler Brorsons oversættelser *Her ser jeg da et lam at gå*, *Hvorledes skal jeg møde*, *Hjerte, lad dig ej indbilde*. Derimod er så at sige alt af tidens tidsbestemte, agitatoriske og voldsomme salmer taget med. I denne søde juletid mangler, men dens modsætning *Hvordan takker vi vor Herre er optaget*. Vil du have påskeglæde / kære hjerte, hvad for én? har Hauge, men ikke *Hvad er dog påske sød og blid*, eller *Hører I som græde*. Og selvfølgelig – kan man næsten sige – mangler Brorsons store tros-salmer *Vor tro er den forvisning på*, at vi Guds nåde haver og *Nu har jeg fundet det*, jeg grunder, mit salighedens anker på. Alene det fortæller ikke så lidt om Hauges kristendomsforståelse i de unge år, da han under sin læsning i bibel og salmebog – og han var godt hjemme

i begge – vælger og vrager skriftsteder og salmevers ud fra et bestemt syn: i centrum er lovforkyndelse og gerningsretfærdighed. Det kommer til syne i de tre skrifter, Hauge udgav i sin ungdom (før 1800): *Verdens Daarlighed*, *Guds Viisdom* og *De sande Christnes udvalgte Psalmebog*.

Om den sidste erklærer dr. Aarflot, at »en inngående analyse av Hauges salmeutvalg hører ikke hjemme i denne sammenhæng«. Ejen-dommelige ord. Men der bliver dog plads til en lang note (p. 285 f.), hvor Hauges salmebog omtales. Men denne note pynter bestemt ikke på bogen.

Anledningen er en polemik rettet mod kirkehistorikeren Ivar Welle, som i sin kirkehistorie peger på, at »forsoningen, syndsforlatelsen og rettfærdiggjørelsen trådte sterkt tilbage i Hauges lære«, og at Hauges salmesamling »mangler nesten alle de beste lutherske salmer« [33]. Disse spagfærdige ord, som jo da ikke kan diskuteres, giver alligevel anledning til, at Aarflot anstiller »en nærmere undersøkelse«, som skal vise, at Welle gør Hauge uret på dette punkt. Der henvises i denne forbindelse til to salmer, hvor Hauges »endringer i selve teksten til salmene ikke peger i retning av, at Hauge frykter for å ta med uttrykk, som omhandler Jesu forsoning«. Den ene er den mærkelige ekstatiske stemningssalme, som Nikolaj Brorson skrev allerede i 1721 og som – uvist af hvilken grund – slap med ind i Klenodiet. Et omkvæd i sangen »Hielp mig, o sødeste Jesu at vinde« lyder just ikke evangelisk. Men værre er, at sangen indeholder et forfærdeligt vers, som den entusiastiske forfatter lægger Jesus i munden:

Den, som der vinder og striden fuldender,
Holder min gierning og bliver mig tro,
Jern han skal føre, som riset i hænder
Støde de onde som potter i to,
Knuse dem smaae,
Slide og slaae,
Mens der er noget at hævne sig paa.

Dette ligner mere Jehovas Vidners tale om Blodhævneren end et kristent salmevers, og havde Aarflot ikke behandlet en hymnologisk og kirkehistorisk tekst så overfladisk, ville han aldrig have valgt denne som bevis for, at Hauge nok kan tale om Frelserens forsoningsværk.

Men også det andet eksempel, som anføres, er højst uheldigt valgt. Det drejer sig om Rostgaards oversættelse af en af orthodoxiens salmer

Wer weiss, wie nahe mir mein Ende. Her skal Hauge »faktisk ha skjerpet den evangeliske tone« i forhold til Rostgaard. Han ændrer her det oprindelige omkvæd

Min Gud gør dog for Christi blod
 Min sidste afskedstime god
 til:
 Mig Gud rens dog i Christi blod
 Saa bliver sielen reen og god.

At det skulle være mere evangelisk, kan man nok sætte et spørgsmålstegn ved, især når vi ser på alle de andre ændringer, Hauge har foretaget i Rostgaards tekst. Tilsyneladende har Aarflot slet ikke bemærket, at salmen under Hauges pen forvandles til – en Hauge-salme.

Her ser man i et glimt Hauges kristendomsforståelse i de unge år, at finde den i hans skriftlige produktion er en vanskelig sag, meget vanskelig endda. Thi den er jo i virkeligheden et konglomerat af alt muligt inden for -ismernes verden, lige fra sund gammel opdragelseskristendom fra hjemmets verden til pietisme, nomisme, synergisme, moralisme og rationalisme og videre over på sociologiens enemærker. Man studser over dette væld af sjælelige spændingsmomenter, over paradokset, at Hauge levede på nåden, men troede på det nye menneskes frie vilje og næsten ubegrænsede evne til både at ville og at udføre det gode. Men hvad havde Hauge været uden dette? Ikke uden grund slutter Sverre Norborg sin bog om Hauge med ordene: Ved siden af kong Sverre er vel det kristne magtmenneske Hans Nielsen Hauge den mest usannsynlige skikkelse i vår saga.

Men tilbage til salmen *Wer weiss, wie nahe mir mein Ende*, hvor Rostgaards oversættelse under Hauges hånd bliver et spejlbillede af hans tankeverden.

Rostgaard	Hauge (nr. 88)
v. 2 Thi medens jeg er her i live	–
Jeg med dødsfare er bespændt	Jeg maae fra synden være vendt
3 Lær mig o Gud ret at betænke	–
Min død, og naar jeg segner	Mit onde kiød at grave ned
ned	
Min siel i Jesu saar at senke	Udi Jesu døds kraft at senke,
Og døe i sand bodfærdighed	Saa døer jeg i bodfærdighed.

4	Fra verdens sysler, folk og
vahre
Lad mig betids afsondre mig	Fra verdens syndig folk og fare
Lad mig altid afsondre mig.
6	Dæk al min synd o milde
fader
Ved Christi dyre værdskyld til
Jeg den af troen aldrig lader,
I den jeg hvile finde vil.	Dæmp [34] al min synd –
Med Christi kraft i kjærlig ild
At jeg af troen aldrig lader,
Thi jeg bestandig stride vil.
7	Jeg i min Jesu saar og vunder
Den beste seng og hvile [35]
har,
Thi naar mit liv til døden
stunder
Jeg der min trøst og styrke
taer	Indtil at jeg med Jesu vinder,
Den beste roe og villie faar,
Thi jeg mit liv vist hisset finder
Naar jeg da for hans throne
staar
8	Fra Jesu intet mig skal tvinge,
Ey livet og ey dødsens bud,
Min haand jeg i hans saar [36]
vil stinge
Og raabe: Min herre og min
Gud.	Fra Jesu intet mig skal rive,
Ei dette liv med dødens bud.
Hans ord min rettesnor skal
blive
Thi han min Herre er og Gud.
9	Min Jesum jeg mig iført
haver,
Da jeg blev døbt med daabens
vand,	Min Jesum mig sig iført haver
Og toet mig med troens [37]
vand,

[33b] Verdens sysler er ikke at foragte, tværtimod: derfor ændres sysler og kommaet flyttes > syndig folk »Det er en god plan at sætte menneskene i virksomhed og berolige sin sag ved tjenstvillighed og gavnelyst.« Skr. V. p. 127. Grundregler, 11. kap.

[34] En typisk Hauge-vending. Synden skal ikke tildækkes, men dæmpes og overvindes i striden. Retfærdiggørelsestanken slettes her til fordel for striden »med Christi kraft og i kjerlig ild«, finde hvile i »bliver til bestandig stride« og vinde med Jesus. Grevinde Aemilie Juliane beder: Deck alle meine Sünde mit dem Verdienste Christi zu, darein ich mich fest gläubig winde, das giebt mir recht erwünschte Ruh. Hauge rækker snarere den håbløse et spyd og en hjelm og sender ham ud i striden, den bestandige strid, indtil sejren er vunden og frelsen er viss.

[35] Forfatteren finder hvile for troen i nåden. Da find ich Trost in Todesstunden und Alles, was ich gerne hätt.

[36] Ich leg die Hand in seine Seite und sage – wie Thomas – Mein Herr und Gott.

[36] Sætningen er næppe ændret af Hauge, heller ikke af Pont.

[37] Hvad er »troens vand«? I hvert fald ikke dåbens vand og Guds gerning.

Det bemærkes, at da Haugianerne blev mere evangeliske og mindre lovprægede, optog de Rostgaards tekst i deres sb. uden Hauges ændringer.

Op! opad fra jorden, den tidsel og nælde
 Op, lærer dog kødet at holde i ku (Kl. 222, 1)
 I christne, som gierne vil himmelen have,
 Hvi gaaer I dog sikkert som verden endnu,
 Vi har jo en meget højere gave
 For hvilken vi stride og kommer i hue (H. 70)

Også i de øvrige salmer har Hauge foretaget ændringer, dog mindst i Ægidius', Hauge og han er mere på bølgelængde [39].

Så meget om De sande Christnes Psalmebog i den nyeste bog om Hauges kristendomsforståelse. Og nu til mit egentlige ærinde: Hauge og Ægidius.

Jeg havde ærlig talt ventet at få noget at vide – fra sagkyndigt hold – om dette forhold. Men til stor overraskelse ser man, at navnet Ægidius end ikke findes i navneregistret og heller ikke i hele bogen.

Engang var Ægidius ellers godt nok kendt i Norge, takket være Hauge. Som vi har set, optog han en snes Ægidius-salmer i sin salmebog, de må altså have hørt til dem, han »syntes bedst om«. Sønnen Andreas Hauge optog endnu flere, og i J. Johnsens Christelig Psalmebog, en Samling af gamle opbyggelige Sange, findes over 70 salmer af Ægidius. Næst efter Brorson er han blevet Haugianismens salmedigter. Det kan ikke bero på tilfældigheder, men må have sin årsag.

Det er da heller ikke vanskeligt at se, at Hauge på visse punkter er påvirket af Ægidius, eller i hvert fald har han fundet sine egne tanker ligesom stadfæstet og godkendt i disse salmer. Det var ikke ligegyldigt for en bondeknøs at opdage det. Det trykte ord – især da i en salmebog – blev mødt med stor respekt hos almuens i de tider.

Hvis man kan tale om Hauges teologi – og det kan man vel – da er hans tankegang og kristendomsforståelse særlig på tre punkter påvirket af Ægidius.

Ægidius har spillet en ikke ringe rolle i Danmark–Norges salmehistorie, og i Norge blev hans betydning størst og mest vidtrækkende. Alligevel har navnet været så godt som ukendt. Skaar [40] nævner ham

[39] Også her har Hauge gode rettelser. Nr. 38, 2 dødet har for mig, *bødet* har –.

Nr. 52 ædle Herr er retttet til Herre kier, og i vers 4: Min øjens lys (Slesvigisme) til mit øjes lys.

[40] J. N. Skaar, Norsk Salmehistorie I–II. Bergen 1879. I. p. 701, her nævnes i alt 12, men ingen af de 3, som endnu er i brug: Kiere Jesus, vi er her / på dig og dit ord at høre. / Herr Jesu Christ, dig til os vend, / Herre, jeg har handlet ilde.

I mange tilfælde står der blot Ukendt forfatter, ukendt oversætter eller lignende.

ganske vist i sin salmehistorie, men nærmest kun en passant. For nogle år siden ville jeg rekvirere bogen på universitetsbiblioteket i Oslo, men fik kun et spørgsmålstegn som svar og så den kontante oplysning, at den fandtes ikke i bibliotekets bogbestand.

Alligevel kan man sige, at navnet Ægidius er ved at trænge igennem i Norge. Det skyldes bl. a. to fortjenstfulde afhandlinger trykt i *Norvegia Sacra* 1929, p. 35, under fællestitlen *Salmediktning og Salmesamling i Norge i tiden fra 1814 til 1869* af lektor Halkil Nilsen og overlærer Hermann Norendal, men frem for alt må nævnes det allernyeste og mest grundige arbejde af P. E. Rynning, samlet i værket *Norsk Salmeleksikon* (Oslo 1967) [41].

Ægidius' salmebog [42] udkom nærmest anonymt i 1717 (trykt i Flensborg); kun forfatterens initialer er nævnt i ordene »dette ønsker af hiertet den, som søger at Befordre Christi Ære. Da Ægidius levede sit liv i en udkant af helstaten (og ikke i selve Danmark), fik hans salmebog ikke stor betydning her. Dog blev ca. 50 af hans salmer optaget i Pontoppidans sb. (1740), og fra den optog Guldberg et betydeligt antal salmer; her har Hauge først mødt Ægidius-salmerne.

En foretagsom dame i Norge, Birgitte Christine Kaas, udgav i 1734 en del salmer (23) »oversat af det tydske Sprog paa Dansk af den, som inderlig begierer at have udi sit Hierte Bestandig Christi Kierlighed«. Blandt dem er der også nogle Ægidius-salmer, som nok er bearbejdet, men ikke egentlig oversat. To af dem har Hauge optaget i sin salmebog (O Jesu, du min brudgom sød, og Kom menneske beskue mig).

Ægidius er således gået gennem Norge som en ukendt mand, længe før Hauge blev til. Men da han mødte den ukendte i sin barndom, må denne have gjort et stærkt indtryk på den salmelæsende dreng eller unge mand, og senere har han fundet flere af samme forfatter i Pontoppidans salmebog. Hauge kom til at synes om Ægidius – det er jo som nævnt efter det princip, han udvælger sine salmer i *De sande Christnes udvalgte Psalmebog* – hans tanker og forkyndelse, det jævne, nøgterne sprog, som ikke var uden fynd. Ægidius siger i sit forord til

[41] Her er opført 26 originale salmer og 40 oversættelser, men der er endnu flere, som er optaget i norske salmebøger: nr. 240. Bort er den dag 3594 Søde Jesu, vi er her. 661 Efter dig Herre forlænges mig. 2004 tillægges Pontoppidan, ligeså 3320. Jesu, du min glæde, O hjertekære Gud, Op, op min sjæl opmuntre dig, har B. C. Kaas nok bearbejdet, men det er dog stadig Ægidius-salmer. Det sidste kan næppe siges om Befal du dine veje og Nu takker alle Gud, men de er dog først oversat af Æ., og deres oprindelige tekst er ikke helt udslettet.

bogen, at han bevidst har udeladt »alle høye ord og rettet mig efter, som de Eenfoldige kan begribe det«. Det er et godt princip, hvis man vil nå folkets brede lag, hvor ordforrådet er meget begrænset. Men det blev af skæbnesvanger betydning for Hauges kristendomsforståelse, og dog kom det samme princip på den anden side til at sætte skub i store dele af det norske folk.

Ægidius' levnedsløb er let fortalt. Han blev født i Bylderup i Tønder amt i 1673, som præstesøn blev han sendt på latinske i Flensborg og studerede siden ved det gottorpske universitet i Kiel. Som 28-årig blev han valgt til sognepræst – og udnævnt af hertugen på Gottorp – i Varnæs (Warnitz) i Åbenrå amt, og her døde han i 1733.

Skønt den nordlige del af Sønderjylland havde dansk kirkesprog, var salmesangen ved gudstjenesten fattig og ringe. Menigheden havde ingen salmebog og sang derfor en del salmer, som alle kunne udenad, søndag efter søndag. Ægidius ville gerne bøde på »den tarvelighedens tilstand«, som den slesvigske kirke befandt sig i. Som forholdene var, måtte landsdelen selv tage initiativet, hvis man ville have en salmebog. Det lyder vel mærkeligt i nutiden, men sådan lå landet nu engang.

Ægidius tog initiativet og oversatte en mængde af de nyere tyske salmer, Paul Gerhardts først og fremmest, men også Joh. Francks, Joh. Heermanns og mange andre – men ingen af de helt nye i Freylinghausens salmebøger (1704 og 1714). Det er senorthoksiens, eller rettere reformorthoksiens gaver, han bredte ud for sin menighed. Evangeliets sandhed blev i dem løftet op i det tidløse, højt op over det, som var på mode, og som stadig skifter og udskiftes. Ægidius er den første, som har oversat – og indført – Paul Gerhardts salmer i Danmark og Norge, og det er ikke nogen ringe ting.

Salmebogen udkom 1717 og er helt hans eget værk. Bortset fra det lille antal danske salmer, som var i brug i landsdelen, indeholdt den nye salmebog kun oversættelser af tyske salmer og dertil de mange salmer, han selv havde skrevet, bl. a. en salme til hver af kirkeårets søn- og helligdage. Enkelte af hans salmer har overlevet alle -ismer og syn- ges endnu i Danmark og Norge.

Som oversætter havde Ægidius en del vanskeligheder at kæmpe med. Han var bl. a. ikke rigtig hjemme i dansk og havde derfor ikke øre for sprogets nuancer, hans danske ordforråd var også begrænset. Selvfølgelig kunne Ægidius tale dansk, men han havde kun lært det at

[42] S. S. p. 74 ff.

kende som landsbyens danske dialekt, hjemmets sprog var – som overalt i præstegårdene dengang – tysk. På latinskolen har han kun hørt og lært latin og tysk, og kun de to sprog fik han brug for ved universitetet i Kiel. Han beherskede derfor kun de to sprog, og det kan jo være meget godt, men skal man oversætte tyske salmer til dansk, eller skrive dem på dansk, da er det et stort handicap. Det har han da også selv følt og givet udtryk for. Ægidius var hjemmehørende og følte sig hjemme i en tysk annexkirke med dansk kirkesprog. Således var det nu engang i hans tid, og selv hans ligsten, som endnu ligger over hans grav i Varnæs kirke, har tysk indskrift.

Det er i korte træk lidt om den mand, som fik betydning for Hauge og for den bevægelse, som bærer Hagues navn.

Endnu kan tilføjes, at Ægidius for det meste oplevede skuffelser m. h. t. sin salmebog, da den kun blev indført i højst 12 sogne nede ved kirkesprogsgrænsen, men til gengæld blev den dér holdt i ære med en trofasthed, som er mageløs. Længst holdt den sig i hans gamle sogn, Varnæs (til ca. 1880), da de gamle salmebøger var slidt op, og sognet derfor så sig nødsaget til at skifte salmebog.

Og så kommer det spørgsmål vel helt af sig selv: Hvordan kan det ske, at en næsten ukendt salmebog, som kun var i brug i en del sogne i en fjern vrå af helstaten, får betydning for Hans Nielsen Hauge og hans venner i det fjerne Norge? Svaret vil blive søgt givet til sidst.

Hauges tre første skrifter er udgivet samtidig med, at han havde lært de nye salmer at kende, sang nogle af dem udenad og påtænkte at udgive disse (sønderjyske) salmer som sin egen salmebog. Man må derfor formode, at de sammen med resultatet af hans flittige bibellæsning udgør et substrat af hans overvejelser og forkyndelse. Spredt i hans første skrifter møder man ord og passager, som minder om væsentlige træk i salmerne.

Hauge kom tidligt i opposition til den herrnhutisk påvirkede sognepræst og hans forkyndelse. »Han og hans lige veed vel at bekiende med munden, at de ere syndere og Jesu naade til at modtage den, men naar deres syndebyld rammes af had, vrede, trætter, at dette skal afstaaes og vise omvendelsens værdige frugter, da (viser det sig) at Christi aand er langt fra dem [43].

[43] Skr. I. 124. Senere siger Hauge om stedets præst: Hans læremetode gik meget ud paa at handle om Christi forsoning, blod, død og saar, uden at forklare den levende tros virkning, om den aandelige igjensfødselse, at følge Christi fodspor og gjøre vel. Skr. VI. 66.

Hauges tidlige personlige udvikling er ejendommelig ved sin selvstændighed. Han har helt udviklet sig på egen hånd og uden direkte indflydelse fra andre mennesker [44]. Han appellerer kraftigt til viljens indsats, troen skal være en levende tro, kendelig på frugterne. Gode gerninger kan ses og afspejler troens væsen. Derfor læser og citerer han med forkærlighed Jakobsbrevet, saligprisningerne, slutningen af bjergprædiken (Den som hører disse mine ord og gør efter dem...), Mt. 25 domsscenen. Kornerup gør opmærksom på, at læsning har spillet en stor rolle for hans egen udvikling og for den tankemæssige udformning af hans specielle fromhedstype, og han nævner i den forbindelse bibelen og gamle opbyggelsesskrifter af orthodox og pietistisk farve. Men Luther gik, som bekendt, langt uden om Jakobsbrevet, og når Hauge mener, at også »Apostelen Jacob i sin tid erfoer, at noget misligt var udtrykt i Pauli epistel til de Galater og skrev da om Liv og gode gierninger [45], så er de ikke på bølgelængde. Heller ingen af de andre gamle opbyggelsesskrifter taler mere om gode gerninger end om selve troen, og endnu mindre har de identificeret omvendelse og »Bedring«, og det gør Hauge. Han står på dette væsentlige punkt som en ener. Hvem kan så have påvirket ham i de unge år?

Det centrale i denne afhandling er svaret: det har Ægidius. Læsningen af hans salmer må på Hauge have virket som noget i retning af en åbenbaring. Han havde tit nok – måske hver søndag – hørt ordene om omvendelse, men han så ingen frugter af denne forkyndelse. Tværtimod. Og for ham var ordene i Jakobsbrevet blevet noget af et nøgleord: »Hvad gavner det, mine brødre, om nogen siger, han har tro, men ikke har gerninger? Mon troen kan frelse ham? ... Dersom troen ikke har gerninger, er den død i sig selv. Men vorder ordets gørere og ikke alene det hørere, hvormed I bedrage eder selv«. Men her i disse salmer, som var nye for ham, lød en røst, han »syntes om«.

Saa giv du mig din Aand
Som mig regierer og til gut fører

Nr. 5, 11 i Hauges sb. (Æ nr. 76)

Jeg vil saa længe
som jeg mig kan røre / Din villie gjøre. v. 12
Ved ordets skin Regier hvert trin
Og til alt got mig drage.
Bevar dit barn fra syndens garn
Og lad mig dig behage. Nr. 14, 6 (Æ nr. 102)

[44] Bjørn Kornerup, *Teologisk Tidsskrift*, 1937, p. 41–63.

[45] *Skr. V.* 71.

Kommer hid, af Jesu lærer,
kommer, hver nu lære skal.
Hvo de ere, som der hører
Til de rette Christnes tal,

De bekiende Gud med mund
Troer fast af hiertens grund,
Og at gøre got de stræber,
Alt saa længe, som de lever.

At jeg hjælper dem, som lider,
Er af hiertet reen altid,
Og forliger dem, som stride.
Bliver troe i fryd og strid.
Fader hielp og hør min bøn,
At jeg troer paa din Søn,
Lad din hellig Aand mig føre
Gode gierninger at gjøre. Nr. 21, 1 og 12 (Æ nr. 116)

Verdens bod forgieves er,
Gud det falske hierte seer.
Bod og bøn er hykleri,
Naar man ej gaar sandheds sti.

Gudsfrygt ej forgieves er
Alle troens gierninger,
Lader Gud behage sig.
Og belønner naadelig. Nr. 35, 7 og 11 (Æ nr. 272)

Eller den ejendommelige dialogsalm:

Du siger saa: jeg er en Christen. Nr. 33 (Æ nr. 275)
Naar i live / Din gierning om din tro kand god beviisning give,
Saa staar det vel med dig.

Du siger saa: jeg er en Christen,
Det mon være / Dend som sin Jesum her ret kiender og ei Herre
Alleen, kalder ham, men gjør steds ret og got.
Gjør du ei saa, da er din tale kun en spot. v. 2

Har du som et Guds barn, hvad du har Gud forjættet
beviist i gierninger? v. 5

Men finder sig, min ven, jeg beder dig, sig det mig,
Paa din bekiendelse forbedring og hos dig? v. 7

En Christen kald dig ei, førend her udi live
 Din gierning om din troe kand god beviisning give.
 Nok er ej ordene, en Christen uden sviig,
 Skal, som hans navn det er, betee sig christelig. v 14

Her stikker gerningsretfærdigheden forsigtigt sit hoved frem, men det ses endnu klarere i nogle andre salmer af Ægidius, som Hauge har optaget i sin salmebog. Dog må det straks tilføjes, at det er Ægidius ganske uden skyld i. Han og Hauge taler ofte ud fra to forskellige bibeloversættelser. Hauge benytter en ny bibeludgave, Christian VII's Bibel, men alligevel Resens oversættelse. Ægidius derimod – som alle nordslesvigske præster – Christian III's oversættelse af *Luthers tekst*. I de forenede kongeriger var Resens oversættelse eneherkende, men ikke i Slesvig, og det afstedkom gang på gang rivninger og vanskeligheder. Præsterne her nægtede at benytte den kongerigske bibel og holdt stædigt fast ved »Luther-Editionen«. Folk var derfor fra gammel tid vant til at høre og læse bibelens ord efter denne oversættelse. Da den for længst var udsolgt, henvendte synoden i Rendsborg sig flere gange til kongen med bøn at få den optrykt på ny, »damit die Gemeinen in denen Ämtern Hadersleben, Apenrade und Tondern damit können versehen werden, massen sonst zu besorgen, da die Prediger die besagte edition brauchen, von dero Missions-Collegio aber des Resenii allhie devulgiret ist, das die Verschiedenheit der Uebersetzungen allerhand confusion und Missverstand nach sich zieht [46]. Særlig alvorligt blev det, da Pontoppidans katekisme skulle indføres her – d. v. s. en dansk oversættelse af den i hertugdømmerne autoriserede tyske tekst – og det viste sig, at alle skriftsteder var trykt efter den kongerigske bibel, nu måtte der i hast trykkes en ny udgave, hvor skriftstederne var »de rigtige«. Ligeledes lod præsterne på egen bekostning trykke en ny udgave af Luther-bibelen (1737) [47].

Da Ægidius selvfølgelig benytter Luthers oversættelse til dansk, skinner dennes sprogbrug igennem i hans salmer. Det gælder f. eks. ordene omvendelse og omvende sig, som han i sine salmer gengiver ved *bedring* og *bedre sig*. Jeg har tidligere ment [48], at der var en pelagianiserende tendens i hans salmer, da han så ofte bruger disse ord, men det er ikke tilfældet, det er blot den slesvigske bibels tekst, der her skinner igennem. Luther oversætter metanoein ved thut Busse

[46] 1723, S.S. p. 17, anm. 5.

[47] S.S. p. 18.

[48] S.S. 132. Note 160.

[49], og Busze gengives her ved Bedring, den danske har omvende sig og omvendelse. Thut Busze har foruden anger og bod også en positiv side, at få den rette indstilling også etisk. Denne side er særlig fremhævet i oversættelsen Bedring og bedre Eder. I oversættelsen af Paul Gerhardts Weg, mein Hertz, mit den Gedanken hedder det: Gud af hjertet glæder sig / Naar en Synder bedrer sig (Gottes Freud ist, wenn auf Erd / Ein verirrter wiederkehrt). Eller i vers 2: Vender du dig kun til Gud / Bedrer dig efter hans bud. Selv de få gamle danske salmer, som Ægidius har optaget, må først revideres, f. eks. i Stheens salme O Jesu, Liffsens Herre ændres »at ieg maa omvende mig« til at jeg maa bedre mig (Æ nr. 233, 2) eller Albert Hanssøns Vaag op, o Synder, tænk dig om, hvor originalen har »omvend dig snart«, men hos Ægidius hedder det »snart bedre dig« (Æ nr. 403, 2).

I sine egne salmer og oversættelser gennemfører Ægidius selvfølgelig samme princip. Gang på gang gengiver han omvendelse ved Bedring og omvende sig ved bedre sig. Da Hauge – via Guldberg og Pontoppidan – lærer hans salmer at kende, falder de straks ind under kategorien »dem, jeg synes bedst om«, og dermed er de med til at forme Hauges ejendommelige kristendomsforståelse. Allerede i hans første to skrifter ligestiller han ordene, eller identificerer dem og kan skrive omvendelse *eller* forbedring. Men det er Ægidius sådan set uden skyld i, Hauge også, de læser begge to forskellige bibeloversættelser – skønt de er borgere i den samme helstat.

Vi vil se lidt nærmere på nogle af de Ægidius-salmer, som Hauge har sat pris på. Ordene bedring og omvende sig overtages af Hauge, men nu i en anden betydning.

Hauge nr. 35 Verdens lyst forgieves er (Æ nr. 272). Salmen er opbygget med megen pædagogisk sans, den er let at forstå og let at lære udenad. Hauge nævner den da også som sådan.

De første 7 vers opregner alt det, som er forgæves (forfængeligt). Det gælder verdens lyst, verdens bram, magt, gods, had, list, men også verdens bod:

Gud det falske hierte seer,
Bøn og bod er hykleri,
Naar man ej gaaer sandheds sti.

[49] metanoein. Det hebraiske ord for angre, ændre sin indstilling og tankegang er ikke først og fremmest et religiøst begreb, men er beslægtet med nous og noein, »man könnte *umdenken* übersetzen« (Zahn, Evangelium des Matth. p. 122). Det appellerer både til tankegang og handlemåde, og Luther og Chr. Pedersen var lige så kyndige i græsk som Resen.

Så følger 7 vers, hvor alt det nævnes, som ikke er forgæves, men derimod skænker mennesker gode gaver. Rækken indledes med ordene: *Bedring ej forgjæves* er, så følger troen, håbet, gudsfrygt, bønner, modgang, selv døden ej forgjæves er.

I rækken nævnes hverken dåb eller omvendelse, men derimod *bedring* (hos Æ = omvendelse).

Bedring ej forgjæves er,
Naar de arme mennesker
Angre deres syndeskyld,
Da er Gud dem mild og blid.

Her er altså tale om omvendelsen.

Særlig v. 11 må have hørt til de salmevers, som har glædet Hauge:

Gudsfrygt ej forgjæves er,
Alle troens gierninger
Lader Gud behage sig
Og belønner naadelig.

Den anden Ægidius-salme (Æ nr. 72), som Hauge særlig fremhæver og stiller på linie med to salmer af Brorson og Jesu din søde forening at smage, er:

Jesu, verdens frelsermand,
Himlens Gud og Herre,
Hielp mig ved din Hellig Aand
Af dig ret at lære,
Lad mig, mens jeg lever, gaae
Udi dit eksempel,
At jeg altid være maa
Herrens lyst og tempel.

Den er tydeligt nok beslægtet med Heiligster Jesu / Heiligungs Quelle og handler om Jesu efterfølgelse.

Jesu, du var gandske from,
Du var reenheds kilde,
Men jeg i min christendom
Haver levet ilde,

Lad din Aand og blodig sved
 Mit sind helliggjøre,
 At jeg udi hellighed
 Maa mit levnet føre.

Hauge fremhæver særlig det 8. vers og tillægger det stor betydning:

Jesu, ydmyg for hver mand
 Og for Gud vor Herre,
 Lad dog dit eksempel sand
 Ydmyghed mig lære,
 Vogt mig for hovmodighed
 Lad mit sind sig bøje,
 Indtil som jeg troer og veed,
 Du vil mig ophøje.

Når man ved, at Hauge anså hoffærdighed og hovmod for de største synder og kaldte ydmyghed den største dyd, forstår man, at han vurderer salmen så højt.

Der er også grund til at nævne Ægidius-salmen nr. 234, som Hauge ganske vist ikke har optaget i salmebogen, men som har været kendt og er blevet værdsat i hans inderkreds [50].

Bedre dig, o! kiere siæl,
 Gud det mener med dig vel,
 Mod dig han stor naade gjør
 Og staar for dit hiertes dør.
 Ach, hvad var hans lærdom sød,
 Hvilken af hans læber flød:
 Bedrer eder, thi nu er
 Himmeriges rige nær.

Her ses det tydeligt, at Ægidius ikke følger Resen, men den slesvigske bibeloversættelse, hvor det hedder: Bedrer Eder, thi Himmeriges Rige er kommet nær.

Det er klart, at dette stadige Bedrer Eder! har gjort indtryk på Hauge, men samtidig har det virket afsporende for hans kristendomsforståelse. Han har ingen anelse om, hvad Ægidius forstår ved Bedring, men opfatter det som en moralsk forvandling og ikke en objektiv frikendelse for syndens skyld. Og det får konsekvenser.

[50] D. Magnusses brev til Hauge. Skr. VI. 157.

Så vandrer Hauge da lydig under loven og hævder, at »hans bud er ikke svare« [51]. »I dyd og fliid mod vore medmennesker at elske vor næste. Og Gud anseer ikke personer, men de som gjør ret og godt, afverger laster og befordre dydens fremme, saa uegennyttighed eller selvfornægtelse med udstragt kierlighed at arbeide for alles vel saa meget mueligt er i høyeste grad at lade lyset skinne af sine gode gierninger, Math. 5, 16. Dette er Gud behageligt« [52].

»Jøderne ofret chreaturer, og de Christne har taget sin trøst til Christi lidelser etc., kun den sande omvendelse eller bedring og sand troe med kierlighed er det, Guds retfærdighed forsones ved, og at mennesker bestræber sig paa dyd, at bringe andre med og til gode gierningers udøvelse efter Skaberens plan og villie« [53].

Fra første færd (d. v. s. i Verdens Daarlighed og Guds Viisdom) nævner han omvendelse og forbedring, eller omvendelse eller forbedring [53 a]. Han taler om »en retskaffen omvendelse«. (Han har den sikre overtroe, sine høye tanker om, at han er i naade, den skal trøste ham, endskjønt han ikke har rettet sit levnet efter Guds ord, aldrig har hans troe fæstet rødder efter en sand anger over synden og en retskaffen omvendelse [54], ligesom hans levnet har været tværtimod Guds ord).

»Naar vi betænker de mennesker, der er ængstet i sin samvittighed og efter Christi lære fordret til bedring [55], men ikke fattet kraft til samme [56].«

[51] Skr. I. 191.

[52] Evangeliets Hovedsum, Skr. V. 263.

[53] Grundregler, Skr. V. 175.

[53a] Det optimistiske VI 66 »Jeg mødte paa min Vandring et lidet Partie paa Møn, som havde floreret omtrent 40 Aar før min Tid, de havde intet Haab om noget *bedre med Menneskets* Salighedshaab, som *stred imod min Tanke*, thi jeg havde meget Haab om M.' Forbedring

[54] Livet i Døden, forordet, Skr. VII. 4.

[55] Grundregler, Skr. V. 120.

[56] Eller »gjøre *Frugter, som Bedring udkræver*« Guds Viisdom, 2. kap. »Omvendelse og sin sjels forædling«, Skr. V. 272.

»Bede om Guds naade til omvendelse, at forsage det onde og fatte lyst til det gode.« Skr. V, 14.

»De der bærer den rette omvendelses frugter eller udøver sande gode gierninger«. Prædiken 3.s. efter Epifanias, Skr. III. 97.

Han kom til et gudelig sind . . . og førte en sædelig, moralsk, ja med alle dyder bepyrdet vandel. Vita Joh.pedersen Skr. VII. 13.

Også i Hauges Religiøse Sange (1815) må ordene »bedre sig« opfattes som »omvende sig«

Hvis Hauges Skrifter, et materiale af meget heterogen karakter, blev bearbejdet ved hjælp af automatisk databehandling og der derved fremkom vokabular og ordfrekvens, ville en analyse af hele materialet sikkert give overraskende resultater, bl. a. ville man vel ikke mere kalde Hauge pietist. En sortering af det hele ville afsløre, at han er meget andet end just pietist, og man ville endvidere få at se, at ordene bedring og bedre sig og Hauges tale om omvendelse og bedring eller omvendelse = bedring (forbedring) ville nå et betænkeligt højt tal.

I sine første to skrifter klager Hauge over de kirkelige forhold i tiden, den døde vanekristendom – og retter hårde angreb mod præsterne. Også her har han sikkert en eller to Ægidius-salmer i tankerne, som klager over det samme, selv om han vel først og fremmest *selv* har gjort sine erfaringer. Om præsterne siger han: »Jeg kiender nogle, andre hører jeg om. De faar folk til at tro, at man kan sove sig ind i himmerige. Naar dertil kommer, at de er befængt med gierrighed (begærlighed) og verdslighed, faar det onde følger« [57]. »Der er næsten ingen gode dyder eller lyst til Gud og hans villie. Apostelen Jacob siger: Tro uden gierninger er død. Det er ogsaa et almindeligt ordsprog, at troen skal gjøre salig, hvad enten den er levende eller død. Men træet kiendes paa frugterne, saa kiendes troen paa gierninger. Jesus siger: Mit huus skal være et bedehuus, men I haver gjort det til en røverkule. Det kan man sige med sandhed nu, thi naar een gaar til kirke for at høre Guds ord, som der fortællles af lærerne, som gjør vejen breed til Himmerige og siger, at Christus har gienløst os, hans tienere skal dem være. Men følgerne taler de ikke om. . . . En trøster sig at han har annammet det hellige Legem og Blod i Sakramentet, og en har gaaet til kirke og læst hjemme. Denne bogstavelige kundskab og selvtrøst vil en komme til Gud med« [58].

Sådanne tanker og bebrejdelser, undertiden i skarper form, dukker gang på gang op i de to skrifter Verdens Daarlighed og Guds Viisdom,

O! Menneske betænk du dig,
 See til, hvorhen du vandrer
 Gid hver og een betænskte sig,
 Saa de i synden ei ganger,
 Nu er det naadens tid,
 Du kan forbedre dig,
 Da Gud er god og mild,
 Han vil dig give til,
 Naar du Laster aflader. Skr. IV. 184–27.

[57] Skr. I. 84.

[58] Skr. I. 86 ff.

og det er tydeligt, at det volder Hauge både sorg og harme. Han har optaget to salmer af Ægidius – nr. 33 og 34 – i sin salmebog under afsnittet Om den sande og falske Christendom (Ægidius har Psalmer om den falske og hykleriske Christendom), og hvad enten de har virket inspirerende på ham, eller han i dem har fundet sine egne tanker stadfæstet – det er underordnet – så kan man sige, at de taler spagfærdigt om det samme, som Hauge ofte angriber med stærkere ord. Den første er en oversættelse af den allerede nævnte salme af Haslocher: Du sagst, ich bin ein Christ. Den anden har Ægidius selv skrevet. Da hans salmebog er en stor sjældenhed, aftrykkes den her.

Man kand i denne verden her
Blandt mange tusind mennisker
Ei oft en Christen finde,
Som for Gud angrer sin udyd,
Ret troer paa sin Frelser blid
Og lader af at synde.

Paa jorden er en liden hiord,
Som haver for sig Christi ord
Udi den Christen kirke,
Dog der iblant mand finde skal
Paa dennem et saa ringe tal,
Som Gud af hiertet dyrke.

De meste [59] gaae i hykləri
Og ere vit fra sandheds sti,
Alligevel de mene,
At det udvortes Christen navn
Er deres slot og trygge havn,
Dog de Gud ikke tiene.

Hør menniske, det Christen navn
Kand dig ej giøre nogen gavn,
Om du ej Christlig lever.
Hvad pryder du din onde sag,
Og gjør dog ej paa naadens dag,
Hvad Gud af dig udkrever.

Du roser dig af naadens pagt,
Men ilde tager du i agt,

[59] Slesvigisme: de fleste.

At du i naade bliver.
Endnu du ikke fare lod
Synd, satan, verden kiød og blod,
Det onde du bedriver.

Du hører vel Guds sande ord,
Du kommer og til Herrens bord
Og tager Christi gaver.
Men hvor er dog den søde lugt,
Som er din bedrings gode frugt,
Dend *alle* Christne haver?

Din bøn og sang gaar af din mund,
Dog gaar de ej af hiertens grund
Og ud af troens kilde.
Hvad siger du dog?
Herre Herre, Hans villie ikke af dig skeer [59 a],
Du for din Gud gjør ilde.

Hvor er dit rette bryllupsklæd,
Hvor er din tro, retfærdighed
Og dit taalmodig hierte?
Hvor er dog din sagtmodig aand,
Din kierlighed og hielp-haand
Udi din næstes smerte?

O! derfor dyrk din Herre Christ
Og vogt dig vel for dievlens list,
Til verden dig ej henge,
Forsag ald lyst, kaarsfæst dit kiød,
Med bøn og haab i nød og død
Til Gud igiennem trænge.

O! Jesu, kiere Herre Gud,
Ald syndsens lyst driv fra mig ud,
Oplysz os allesammen.
Regier os med din hellig Aand
Og led os med din naadis haand
Til himlens glæde. Amen.

[59a] Hauge: dit Herre! Herre! nytter ei
Naar du vil gaae din egen Vej
Som er at gjøre ilde.

Hauge døde måske i en lykkelig stund. Han så en ny tid komme og mærkede også dens dønninger i sin egen bevægelse. Han ville næppe have godkendt en klar evangelisk forkyndelse, heller ikke, at man optog 22 helt evangeliske salmer af Ægidius i en ny salmebog [60] (for Haugianerne). I det lille skrift *Et Par Ord om Irgange* siger han: Vist maae et hvert sandhedskjærligt og religiøst Menneske høyst glæde sig over den religiøse Sindelav, som mange udmærke sig med, men han maae og bedrøves over, at Menisket vil saa glide til en Afvej. Ham maae med Bekymring anmærke, at Menisker, som synes ivrige for Religiositet og som har Opdragelse og Studium (blant dem nævner han Grundtvig), der fremstaaer for at lære andre, synes dog at hælde meget fra den Lære, som Jesus gav dem. Vel lægger de, som Ret er, stor Vægt paa Jesu Forsoning, paa hans blodige Død samt at Menniske er Syndere, af Naturen gandske fordervet, at de intet sandt godt kan af sig selv udrette. Men at de undlader de mange andre kraftige Sproog som Bibelen opviser, især det nye Testamente, som om Fornegtelse, sand Kierlighed til Gud og Næsten eller Moral og Dyd, et Meniskes Forpligtelse til Øvelser, et christeligt Liv og gode Gierninger, at trenge indtil Guds kraft og med frivillig Lyst at holde Jesu Bud, der for en Ienfødt ikke er svare.

Saadant vil de gode Mænd lidet eller intet høre og berøre. Tvertimod ytre de en Forfølgelses Aand mod anderledes Tenkende, en Had og Forbrydelse mod, om nogen anden talet til sit Medmenneske efter Jesu Befaling. Ja, nogle gaaer saa vit, at de paa en subtil Maade negter Meniskets fri Velj eller helder til en hernhuutersk og Calvins absolute Naadevalg. Dette kan ikke andet en som forecome at negte Christi egne Ord« [61] o. s. v.

Tilbage er endnu at redegøre for, hvordan det kunne gå til, at en salmebog, som var i brug i nogle sønderjyske sogne, men ellers var ukendt, kom til at påvirke Hauge og tilmed på et meget centralt punkt. Det er ikke så vanskeligt at udrede, som det måske ser ud til.

Der kan tænkes to muligheder, som ikke betyder et enten-eller, men snarere et både-og.

Da salmebogen ikke kunne sælges i 1720'erne på Tønderegnen, sendte arvingerne efter Ægidius restoplaget til København og fik en slægtning – Enewald Ewald – overtalt til at lade den forsyne med nyt titelblad 1731 i håb om at få den afsat dér. Sandsynligvis er adskillige eksemplarer nået til Norge. I J. Johnsens »Fortegnelse over de

[60] Christelig Psalmebog, en Samling af gamle opbyggelige Sange, til Brug ved Husandagt, samlet af J. Johnsen. Fjerde Oplag Christiania 1863.

[61] Skr. V. 2882.

Psalmebøger, efter hvilke nærværende Psalmesamling er tagen« nævnes Flensborg Psalmebog (Ægidius 1717 var trykt i Flensborg), og i en note hedder det »udgiven i Kjøbenhavn 1731«. Det er altså et af disse eksemplarer.

Men der er også en anden mulighed. Under sine utallige vandringer i Sydnorge kan Hauge selv have mødt den i et eller flere af de mange hjem, hvor han kom. I 18. århundrede har der været en ikke ringe indvandring til Norge fra Hertugdømmerne, især fra den nordligste, dansktalende del. Vilh. la Cour har gjort opmærksom på det [62] og har behandlet emnet udførligt. Der er flere Nordslesvigere iblandt disse indvandrere, end fortegnelserne (borgerprotokoller Bergen, Drammen, Trondhjem) nævner. Mange blev nemlig efter tidens skik opført under betegnelsen Holstenere, men navnene røber ofte deres rette hjemstavn; det hændte også, at de i Norge tog navn efter deres fødeby.

Det ligger helt uden for emnet at undersøge dette nærmere, men det vil ikke overraske, om der kan påvises slægtsforbindelse mellem disse indvandrere eller deres efterkommere og de senere Haugianere.

Men hvorom alting er, Ægidius' salmebog må være nået til Norge og er blevet flittigt brugt i Norge, ellers havde J. Johnsen ikke optaget mere end 20 salmer *direkte* fra Ægidius. Man kan måske endog gå et skridt videre og sige, at netop disse salmer blev meget yndede blandt Haugianerne. Johnsen siger i forordet, at der »i denne Samling gives nogle faa Psalmer, hvilke ikke godt lade sig rette uden større Forandringer, og jeg af Deeltagende flere Gange har været anmodet om heller at udgive dem i deres gamle Form, end at de skulde undergaae betydelige Forandringer«. Tænkes der her på Ægidius-salmerne? I dem kommer versbygningen stadig i konflikt med det genstridige sprog, som ikke uden videre lader sig omforme til regelrette vers og velklingende strofer. Hos Ægidius er poesien helt underordnet opbyggelsen.

Hvor spændte Hauge vidt! Og hvor satte han dybe spor i sit folk. Hemmeligheden er nok – for at bruge Sverre Norborgs ord – at han levede i Guds nåde, men troede på menneskets store muligheder. Ikke som en blåøjet humanist, han havde set ned i »fordærvsens afgrund i mig«, men troede på nådens virkende kraft.

Sammenfattende kan man sige, at nøglen til forståelse af væsentlige punkter i Hauges kristendomsforståelse ligger skjult i Nordslesvig. Som søn af denne landsdel vil jeg gerne gøre opmærksom på det.

[62] Mellem Brødre, 1943.

Angell, Flensborg, Mechelborg (Amrum), Tønder, With (Flensborg) Sverdrup. I Trondhjem stammer 60 af 235 danske indvandrere fra Flensborg og egnen deromkring.